

*Харитонов Євген Олегович,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України, зав. кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

АРХАЇЧНЕ ПОНЯТТЯ «ФІЗИЧНА ОСОБА» У ОФІЦІЙНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ООНОВЛЕННЯ ЦК УКРАЇНИ МАЄ БУТИ ВИПРАВЛЕНЕ

Одним з головних завдань приватного права є визначення статусу приватної особи, забезпечення захисту прав та інтересів останньої. Не буде перебільшенням сказати, що категорії «особистість», «особа», «суб'єкт приватного права» належать до числа ключових концептів приватного права, на вирішальному значенні яких Гай наголошував ще у II столітті.

Хоча у ЦК України, категорії «фізична особа» приділена значна увага (зокрема, підрозділ I розділу II книги першої Кодексу, який називається «Фізична особа», містить 56 статей), однак, у цілому, у вітчизняній цивілістиці чимало питань, що стосуються цивільно-правового статусу людини, залишаються недостатньо дослідженими. Відсутня й цілісна характеристика зазначеного концепту, що значною мірою є проявом радянського спадку у цій галузі.

Слід зауважити, що концепт «особистість» для радянських цивілістів взагалі виглядав річчю абстрактною і такою, що навряд чи може мати практичне значення. Радянське цивільне законодавство (так само і цивілістична доктрина) при характеристиці суб'єктів цивільного права оперували категоріями «громадяни» та «юридичні особи», не відчуваючи особливої потреби звернення до категорії «особистість». І коли йшлося про «шкоду, завдану особистості», то малася на увазі не взагалі шкода, завдана людині, а саме «немайнова шкода, завдана людині».

Натомість, згідно зі ст. 24 ЦК України фізична особа – це людина, яка виступає як учасник цивільних відносин. Категорії «фізична особа» та «людина» не є тотожними. Відмінність між ними полягає в тому, що поняттям «людина» охоплюється будь-яка біопсихосоціальна істота, незалежно від того, чи вступає вона в цивільні відносини, тоді як «фізичною особою» є людина як суб'єкт цивільних відносин. Водночас, людина може бути, а може й не бути учасником цивільних відносин, вона може бути суб'єктом права, а може розглядатися як об'єкт впливу в іншій системі суспільних зв'язків. Таким чином, поняття фізичної особи в цивілістиці може не збігатися з поняттям людини, як істоти біологічної: іноді ці поняття тотожні, а іноді – поняття «фізична особа» вужче поняття «людина».

Отже центральною постаттю цивільного права, наявністю якої, власне, зумовлене його існування, є приватна особа, котра: 1) не є фігурантом держави, 2) не знаходяться у відносинах влади – підпорядкування з іншими приватними особами, 3) вільно і рівноправно визначає для себе права і обов'язки у відносинах, що виникають з її ініціативи.

Можна сказати, що у вітчизняній цивілістиці відбувається «повернення» від громадянина до приватної особи.

Оскільки людина є центральною постаттю серед суб'єктів цивільних відносин, її правовому становищу має бути приділена належна увага у Цивільному кодексі.

Вирішення проблеми, що виникає у зв'язку з цим, можливе двома шляхами: 1) кардинальним – проведенням рекодифікації відповідних положень ЦК України; 2) еволюційним – поступовим оновленням Цивільного кодексу, внесенням змін і доповнень у відповідні норми.

Кардинальні оновлення можна було б провести шляхом трансформації Книги першої ЦК України, залишивши в ній «Загальні засади» (з відповідним перейменуванням книги) і перемістивши норми про статус особи до Книги другої, яка могла б називатися «Приватна особа».

Таке рішення виглядає аргументованим, враховуючи те, що, коли у цивілістичній доктрині та у концепції цивільного законодавства визнається існування «юридичної особи приватного права», то логічним було б вести мову про «приватну особу», як узагальнюючу категорію, що охоплює і людей (за існуючою термінологією – «фізичні особи»), і юридичні особи приватного права. Разом із тим, поняттям «приватна особа» не охоплюються такі види учасників цивільних відносин як держава, територіальні громади, юридичні особи публічного права та інші соціально-публічні утворення (ст. 2 ЦК України).

Втім, як впливає з офіційної Концепції оновлення цивільного законодавства [1], зміни у ЦК плануються, радше, як повернення до редакції 25 вересня 1996 р. з модернізацією низки положень, передусім, у галузі договірному права.

Що стосується оновлення норм, які стосуються цивільно-правового статусу людини, то вони виглядають мінімальними. При цьому навіть вживаному практично в усіх європейських правових системах терміну «природна особа», судячи з усього, так і не вдасться витіснити позначення «фізична особа», появі якого вітчизняна юриспруденція завдячує кальці з російського перекладу XIX ст. терміну «natural person».

Для перевірки слушності останнього твердження достатньо оглянути результати пошуку у Мережі на запит «Физическое». Крім «Физическое лицо (человеческая личность, человек)» [2], маємо у переліку: Физическое принуждение, Физическое развитие населения, Физическое общество имени Лебедева, физическое устройство (сети и системы связи), Физическое загрязнение, Физическое поражение... Коментарі тут зайві, бо шукати треба у контексті вирішення логічної загадки: «Приберіть зайве слово».

Із урахуванням викладеного у межах «мінімалістського» підходу до оновлення цивільного законодавства, думаю, у ЦК доцільно було б зробити мінімальні наступні зміни

Передусім, відмовитись від терміну «фізична особа», як такий що запозичений з термінології Російської імперії, а наразі безнадійно застарів, замінивши його термінами «ЛЮДИНА» та «ОСОБА» в усіх випадках вживання у ЦК України.

У такому разі норми Цивільного кодексу, які містять нині вираз «фізична особа», набули б такого вигляду (наводиться до прикладу):

Стаття 2. Учасники цивільних відносин

1. Учасниками цивільних відносин є людина та юридичні особи (далі – особи).

РОЗДІЛ II. ОСОБИ

Підрозділ 1

ЛЮДИНА, ЯК УЧАСНИК ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Глава 4

Стаття 24. Людина як особа

ЛЮДИНА Є УЧАСНИКОМ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Людина як учасник цивільних відносин вважається особою.

Стаття 25. Цивільна правоздатність ЛЮДИНИ

1. Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі люди (особи).

2. Цивільна правоздатність особи виникає у момент її народження.

У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини.

3. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням особою відповідного віку.

4. Цивільна правоздатність особи припиняється у момент її смерті.

Стаття 28. Ім'я людини особи

1. Особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям.

Ім'я людини особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені ПРИБРАТИ СЛОВА та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить.

Глава 5

ПІДПРИЄМНИЦТВО/ ПІДПРИЄМЕЦЬ

Стаття 50. Право особи ЛЮДИНИ на здійснення підприємницької діяльності

1. Право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має особа з повною цивільною дієздатністю.

Обмеження права особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законом.

2. Особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом.

Інформація про державну реєстрацію підприємців є відкритою.

3. Якщо особа розпочала підприємницьку діяльність без державної реєстрації, уклавши відповідні договори, вона не має права оспорювати ці договори на тій підставі, що вона не є підприємцем.

Стаття 51. Застосування до підприємницької діяльності людини (особи) нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб

1. До підприємницької діяльності людини застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин.

Стаття 52. Цивільно-правова відповідальність підприємця

1. Підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення.

2. Підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй при поділі цього майна.

Стаття 53. Банкрутство підприємця

1. Особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом.

Стаття 54. Управління майном, що використовується у підприємницькій діяльності, органом опіки та піклування

1. Якщо підприємець визнаний безвісно відсутньою, недієздатною чи її цивільна дієздатність обмежена або якщо власником майна, яке використовувалося у підприємницькій діяльності, стала неповнолітня чи малолітня особа, орган опіки та піклування може призначити управителя цього майна.

Орган опіки та піклування укладає з управителем договір про управління цим майном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ., Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
2. Энциклопедия Брокгауза и Ефрона. — С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон. 1890—1907.

Харитоновна Олена Іванівна,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувачка кафедрою права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У КОНТЕКСТІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Україна протягом останніх років значно активізувала зусилля, спрямовані на входження до світових структур, що регулюють процеси створення, набуття прав та використання інтелектуальної власності, і вже є учасницею більшості багатосторонніх міжнародних конвенцій і договорів у цій сфері. Наша держава пройшла непростий шлях формування та становлення засад національної системи правової охорони інтелектуальної власності.

Говорячи про стан регулювання відносин інтелектуальної власності в Україні, загалом можна констатувати завершення процесу становлення його системи, оскільки на сьогодні існують норми книги четвертої ЦК України та спеціальне законодавство, що певною мірою узгоджене з ними. Враховуючи те,